

Кравченко Л. О. Формування культури мовлення учнів початкових класів на уроках рідної мови. *Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті: збірник наукових праць* / за заг. Ред. Н.Є.Колесник, О. М. Піддубної, О. М. Марущак. – Житомир: ФО-П «Н.М.Левковець», 2020. – Ч.1. С. 238–241

Л. О. Кравченко,
студентка ННІ педагогіки;
науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри лінгвометодики та культури фахової мови **Підгурська В. Ю.**
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Формування культури мовлення учнів початкових класів на уроках рідної мови

Свідченням розвинутого інтелекту, високої загальної культури особистості правомірно вважається її культура мовлення. На сучасному етапі реформування початкової школи та оновлення змісту початкової освіти зростають вимоги до формування активної, творчої, самостійно мислячої особистості з високим рівнем комунікативної компетентності, яка здатна до самовдосконалення й навчання впродовж життя. Однією з головних умов цього процесу є набуття здобувачами освіти практичних умінь і навичок вільно та грамотно володіти мовою як засобом спілкування і пізнання навколишнього світу.

На формування особистості з високим рівнем комунікативної компетенції орієнтують документи, що регламентують навчання української мови, серед яких Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI, Закон України "Про освіту", Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.), указ Президента України "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року", Концепція "Нова українська школа", Державні стандарти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, низка концепцій 90-х рр. XX ст., що реалізуються в сучасних закладах освіти. Так, згідно з Концепцією НУШ, Державним стандартом

початкової освіти зокрема, комунікативна компетентність визначається як одна з ключових компетентностей учнів, пріоритетними завданнями якої є "уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях".

Питання культури мовлення, комунікативних якостей мовлення, шляхи формування мовної культури особистості завжди були в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних науковців, методистів (Бабич Н, Скворцов Л, Горбачевич К. , Головін Б., Русанівський В. , Галич Д., Коваль А., Біляєв О., Пилинський М. та інші). Визначення сутності поняття "культура мовлення", стало предметом активних наукових досліджень, у результаті яких вироблено різні тлумачення цього поняття. Так, за визначенням відомого лінгвіста М. Ільяша, "культура мовлення – оволодіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації" [2, с. 5]. На думку науковиці В. Пасинок, "культура мовлення – сукупність знань, умінь і навичок людини, що забезпечують доцільність застосування засобів мовлення з метою впливу на слухачів чи учасників спілкування" [4, с. 17]. Українська мовознавиця С. Єрмоленко дефінує культуру мовлення як "свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання" [1, с. 81].

Психологічні та психолінгвістичні погляди на процес породження мовленнєвих висловлювань досліджували Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, М. Скаткін та ін. Так, сучасна шкільна методика навчання учнів мовлення виходить із теорії мовленнєвої діяльності, що розглядається як діяльність спілкування, де повноцінне спілкування можливе, якщо людина цілеспрямована та мотивована до нього, володіє

такими вміннями: "правильно і швидко орієнтуватися в ситуації спілкування, планувати зміст спілкування, знайти необхідні мовні засоби для передачі думки і забезпечити зворотній зв'язок" [3, с. 33].

Питанням культури мовлення приділяли увагу і видатні педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін. Так, К. Ушинський великого значення надавав змісту і методиці навчання рідної мови, він зазначав, що "... рідне слово є основою всякого розумового розвитку й скарбницею усіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається" [6, с. 67].

Видатний педагог-новатор В.Сухомлинський теж не стояв осторонь від актуальних проблем культури мовлення. Учений розглядав мову як потужний чинник становлення всебічно розвиненої гармонійної особистості, дійовий засіб духовного зростання суспільства. Мовознавці Л. Мацько, Н. Бабич, Л. Кравець, В. Пасинок виокремили основні комунікативні ознаки культури мовлення: правильність, точність, логічність, чистота, доречність, виразність, багатство й різноманітність.

Для вироблення навичок культури мовлення пропонуємо приклади тренувальних вправ, які можна запропонувати учням 2-х класів на уроках рідної мови.

Отже, однією з головних комунікативних ознакою мовлення є *правильність*, яка полягає у дотриманні закріплених у літературній мові норм (орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних).

Завдання 1. *Запишіть подані власні та загальні назви, замінюючи, де треба, малу букву на велику.*

Онук сашко, дніпро, кішка мурка, село, київ, вчителька олена михайлівна, річка, україна, дівчинка іринка, однокласник сергійко, песик сірко.

Не менш важливою ознакою культури мовлення є його *чистота* – відсутність у мовленні нелітературних елементів (діалектизми, просторіччя,

жаргонізми, сленг, слова-паразити, а також іншомовні слова, уживані без достатньої потреби).

Завдання 2. виправте помилки в запропонованих реченнях.

1. *Не мішайте (не заважайте) виступаючому!*
2. *Покорміть (нагодуйте) дітей і вкладайте їх спати.*

Висока культура мовлення немислима без дотримання *доречності* мовлення – добору, організації мовних засобів, що роблять мову відповідною меті та умовам спілкування.

Завдання 3. Прочитайте діалог, підкресліть слова ввічливості. Разом із сусідом/сусідкою по парті розподіліть ролі й розіграйте один із діалогів (на вибір) перед класом.

У шкільній їдальні

- *Привіт, Оксанко!*
- *Привіт, Сергійку!*
- *Дякую за книжку, яку ти дала мені почитати.*
- *Читай, будь ласка!*
- *А ти зайшла пообідати?*
- *Ні, хочу купити собі тістечко.*
- *А яке?*
- *Раджу скуштувати "Шоколадну насолоду". Це моє улюблене. Дуже смачне!*
- *Спасибі за пораду!*

У шкільній бібліотеці.

- *Добридень, Тетяно Вікторівно!*
- *Добридень, Юрку!*
- *Повертаю книгу Миколи Куліша "У Країні сонячних зайчиків". Дуже цікава. Спасибі.*
- *Читай на здоров'я. Але мені здається, що ти неправильно назвав прізвище письменника. Подивись, будь ласка, уважно на обкладинку книги.*

– І правда, автор – Всеволод Нестайко. Дякую, Тетяно Вікторівно, що виправили мене.

– Завжди рада допомогти!

Основою *логічності* мовлення є логічне мислення, яке формується запасом знань і вмінням їх передати співрозмовникам. Логічне мовлення забезпечує смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті.

Завдання 4. Зберіть та прочитайте *прислів'я*. Поясніть їх значення. Яке прислів'я підходить до казки "Правда і Кривда"?

Ситий голодного не розуміє.

Зробив з мухи слона.

Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.

Диму без вогню не буває.

Глибина знань, ерудиції, словникового запасу учнів залежить від *точності* мовлення. Ця комунікативна ознака відображає відповідність (або невідповідність у випадку комунікативної невдачі) мовлення думкам мовця. Точним можна назвати таке мовлення, в якому значення слів відповідають лексичним значенням, зафіксованим у словниках (тлумачних, термінологічних, іншомовних слів тощо).

Завдання 5. Гра "Збудуй вежу". Робота в групах

Учні об'єднуються в чотири групи. Кожна група отримує цеглинки LEGO із записаними на них словами ввічливості. З усіх цеглинок група має побудувати вежу лише з тих слів, що стосуються їхньої тематичної групи (цеглинки "Слова вітання", "Слова прощання", "Слова вибачення" або "Слова подяки").

Слова для цеглинок: *"Дякую!", "Бувай!", "Красно дякую!", "Доброго вечора!", "Сердечно дякую!", "Привіт!", "Вибачте!", "Здрастуйте!", "Пробачте!", "До зустрічі!", "Спасибі!", "Перепрошую!", "Щиро дякую!", "Радий вас бачити!", "Сердечне спасибі!", "Щасливої дороги!", "Даруйте!"*.

Правильної, виразної артикуляції, дотримання норм орфоєпії вимагає від мовця *виразність* мовлення. Саме ця риса мовлення створює емоційно-

естетичну завершеність думок та почуттів, а також викликає відповідну реакцію слухачів.

Завдання 6. Прочитайте скоромовки спочатку по складах, потім по словах, потім повністю. Темп повільний із поступовим переходом за кількістю разів вимови до швидкого. Вимова мовчки, пошепки, вголос.

Босий хлопчик сіно косить, босі ноги роса росить.

Чапля чапа до водички, в чаплі чорні черевички.

Важливе місце серед комунікативних ознак займає *багатство й різноманітність* мовлення, що виникає на основі співвідношення "мовлення і мова". Вона визначає рівень словникового запасу мовця та характеризується великою кількістю слів у мові. Що ж до співвідношення багатства й культури мовлення, то вона формується різноманітністю лексико-фразеологічного запасу, фонетико-інтонаційною виразністю, різними способами поєднання слів і словосполучень у реченні, різними способами та засобами вираження думки.

Завдання 7. Поясніть значення фразеологізмів.

Золоті руки.

І за холодну воду не братися.

Ні пари з уст.

Яблуку ніде впасти.

Майстер на всі руки.

Отже, процес формування культури мовлення учнів початкових класів потребує систематичної та продуманої організації навчальної діяльності, яка полягає, передусім у створенні системи вправ та включення їх у структуру кожного уроку рідної мови початкової школи.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я., Бибик С.П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

2. Ильяш М. И. Основы культуры речи: [учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов] / М. И. Ильяш. – К. ; Одесса : Вища шк., 1984. – 187 с.
3. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М., 1969. – 308 с.
4. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 184 с.
5. Стельмахович М. Г. В. О. Сухомлинський про культуру мови / М. Г. Стельмахович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine20-2.pdf>
6. Партола В. В. К. Д. Ушинський про формування інтелектуальних умінь молодших школярів / В. В. Партола [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2014/927-1414594546>.